

VIII

КРАЄЗНАВСТВО В ОСОБАХ

Стеценко Н. (с. Березова Рудка Полтавської обл.)

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І БЕРЕЗОВА РУДКА

Близько трьох століть стоїть серед степу широкого, в дібровах і гаях чарівна будь-якої пори року, пісенна і урочиста Березова Рудка. Її славна біографія, документи, реліквії, спогади, що передаються із покоління в покоління про неодноразові гостини в селі великого співця і провісника української волі Тараса Шевченка, любовно зібрані, експонуються і дбайливо зберігаються у місцевому народному історико-красназнавчому музеї – святині і гордості березоворудчан.

Перший рік третього тисячоліття, як відомо, пройде в Україні під знаком Кобзаря: 140-річчя з дня його смерті і 40-річчя заснування найвищої Національної премії імені Т.Г.Шевченка. Хочу і я відгукнутися на цю подію. На основі матеріалів, що є в нашому сільському музеї та письмових і усних спогадів, що живуть серед людей нашого краю, розповім про історію трудової Березової Рудки, кількаразові відвідини села великим поетом і художником.

У період російсько-шведської війни 1700-1721 рр. нинішня полтавська земля була місцем вирішальних боїв з поневолювачами. Жителі Пирятини у грудні 1708 р. мужньо відбили всі атаки війська Карла XII, завдали великої шкоди шведам, відстояли своє місто, за що були відзначені царською грамотою. В ці роки в архівах уперше згадується с.Березова Рудка, що лежить за 30 км. від районного центра Пирятин і за 210 км. від Полтави та в 130 км. від Києва. "Слободку Березовую Рудку, в прошлом 1717 году основаль гетмань Скоропадский, купивши в сотне Пирятинской грунта и осадив при оных грунтах на сотенном Пирятинском степу людми тоей же сотни и прочими. Нынче же тоей слободкой владеет дочер его гетманская пане Толстая..."¹ Та на землях навколо села, задовго до архівних повідомлень, жили скіфи, одна з могил, яких між селами Крячківка і Березова Рудка, була досліджена і описана, а знайдені скіфську вазу, наконечники стріл та інше передано в Полтавський історико-красназнавчий музей. (Опис зберігається в Березоворудському історико-красназнавчому музеї).

За Березовою Рудкою, у полі над долиною річки Перевод, на площі в 10 га. розкинувся слов'янський могильник XI-XIII ст., що в народі називається почесним слов'янським цвинтарем. На початку XIX ст. нараховувалося 110 могил, які вивчали вчені-археологи В.Г.Ляскоронський, В.А.Городцов та член науково-методичної ради при Уманському красназнавчому музеї В.А.Стефанович. Розкопки і дослідження цих поховань проводилися у 1900, 1908, 1909, 1913 роках. У 1908 р. Посульська розвідувальна група під керівництвом Ю.Ю.Моргунова провела археологічні розкопки двох могил і підтвердила, що це давньоруський слов'янський могильник. Тут

встановлено пам'ятний знак, що свідчить про охорону курган-могильника державою.

Вірогідно, що назва села походить від назви річки Рудка, що колись петляла через віковічні березові і дубові гаї. Селяни, крім хліборобства і скотарства, займалися виготовленням дьогтю та селітри. Це засвідчують архівні джерела, перекази старожилів молодшому поколінню, наочні речові доводи: бурти і ділянки жужелиці, що й понині підлягають рекультивациі.

16 грудня 1749 р. імператриця Єлизавета Петрівна призначила гетьманом України Кирила Разумовського. Його сестра Ганна була одружена з генеральним бунчужним війська запорізького Йосипом Лук'яновичем Закревським.² Закревські довгий час володіли Березовою Рудкою та навколишніми селами і землями. Вони придбали 19 тис. десятин землі, з 5 тис. десятин березоворудських сільгоспугідь. На лівому березі р. Рудка побудували два подібних флігелі з елементами класицизму. У 1838 р. було завершено спорудження двоповерхового палацу в стилі барокко за архітектурним планом Є.І.Червинського (учня відомого архітектора К.Тона). Річку, що місцями часто пересихала, руками кріпаків було перегороджено 4 греблями і створено 5 ставків загальною площею 42,1 га. Навколишній ліс, поруч з маєтком, упорядковано під парк з 5 кам'яними альтанками. Одна з них, вписана в кам'яну огорожу, що відділяла панську садибу від приземкуватих хатинок кріпаків, збереглася, як і парк, що має і понині, чіткі квадрати фруктового саду з мереживом широких алей: березових, каштанових, горіхових, липових, соснових, ясеневих та ін. Один із ставків мав фонтан і насипані островки, які з'єднувалися місточками з парком. Залишки всього цього є і досі.

Внуки Йосипа Лук'яновича Олексій і Василь (діти Григорія Закревського) збудували дерев'яну церкву (1801 р.). Як свідчать архіви, у 1846р. в селі було відкрито церковно-приходську школу з низенькими дерев'яними лавочками, де навчалось 12 дітей з 1360 чоловік населення.

Довідка про маєтність за 1859 р. розповідає, що в с.Березова Рудка Пирятинського повіту було 175 дворів, і церква, 6 заводів (2 селітрових, ливарний, винокурний, цегельний, кінний), 1359 жителів, з них 652 чоловічої статі.

За поглядами, характерами, вдачею різними буди поміщики Закревські. Власник Березової Рудки Платон Закревський, полковник у відставці, відзначався грубістю і жорстокістю, власноруч міг карати кріпаків за будь-яку провину. Його дружина красуня Ганна Закревська-Заславська, дочка сотенного осаула, на 21 рік молодша свого чоловіка, була доброзичлива, ніжна, спокійна. Прожила всього 35 років. Подружжя мало сина Ігната і двох дочок

Ольгу та Марію. Ігнат Платонович (1839-1906) - тасмний радник царя, юрист, служив у Сенаті, посол у Каїрі, де й помер. Похований у Березовій Рудці. У центрі В.Рудки і донині височить кам'яна часовня - піраміда, побудована на замовлення Ігната Платоновича в 1899 р., де поховані Закревські. Ігнат мав четверо дітей: син Платон (1880-1912) працював секретарем російського посольства в Японії, Англії, Німеччині; дві дочки - близнючки Алла і Ванна та Марія (Мура). Марія Ігнатівна (1892-1974) була одружена з І.О.Бенкендорфом, мала масток в Естонії. Після загибелі чоловіка була дружиною барона Будберта. 12 років працювала секретарем Горького, який присвятив їй свій твір "Життя Кліма Самгіна". Про неї написана книга Н.М.Берберової "Залізна жінка".

Брат Платона Олексійовича, Віктор (1807-1858), ротмістр у відставці, був дуже доброю, веселою і розумною людиною, мав цікаве передове товариство. Жив на хуторі Вікторівці та у Лемешівці за 18 км. від Березової Рудки. Віктор і його брат Михайло перебували від жандармським наглядом, арештовувались. Сестри Олександра-Софія Закревська - відомий літератор, автор багатьох творів; Марія - піаністка-віртуоз, не раз виконувала твори Шопена для Т.Г.Шевченка. Березову Рудку, масток Закревських, не раз відвідував Тарас Шевченко. Вперше він тут побував 4 липня 1843 р. Поета і художника дуже вабила ця земля. Сама доля вела великого Кобзаря на Полтавщину і, зокрема, на Пирятинщину. Адже так склалося в його житті, що кучка славетних полтавців, а точніше пирятинців: відомий письменник Євген Гребінка, який відкрив у особі молодого кріпака поета, мистецтвознавець Василь Григорович, художник Аполлон Мокрицький, його брат літератор П.Е.Таволга - Мокрицький відіграли чи не найбільшу у викупі 22 квітня 1838 р. Тараса Шевченка з кріпацтва. Познайомив Т.Шевченка з В.Григоровичем знайий художник І.Сошенко, що помітив у обдарованого юнака із Звенигородщини неабиякий талант живописця. Нові друзі також сприяли підвищенню освіти, допомогли Тарасу стати учнем Академії мистецтв, постійним учасником літературних вечорів, що відбувалися на квартирі уже відомого українського байкаря Є.П.Гребінки. Та було всіляко. У лютому 1842 р., скориставшись відсутністю В.Григоровича, казначей Товариства заохочення художників Сапожников відрахував Шевченка з числа пансіонерів і Тарас залишився без основної матеріальної підтримки. А тим часом Т.Шевченко писав поему "Гайдамаки", яку присвятив "щирому батькові" В.І.Григоровичу, інші твори: "Мар'яна-черниця", "Слепая", "Гамалія", "Утоплена". У листі до Я.Г.Кухаренка він бідкався: "Обсіли мене злидні. Холодно. 10 градусів, а кожуха нема, чорти б убили його батька, - купила нема".

Аполлон Мокрицький запропонував здійснити давню мрію Шевченка, відправитись на рідну Україну. Тарас тоді писав:

"Та хоч крізь сон подивлюся на ту Україну,
Де ходили гайдамаки з святими ножами,
На ті шляхи, що я міряв босими ногами".

Отож 11 травня 1843 р. із земляком, вчителем російської мови калетського корпусу Є.П.Гребінкою і його сестрою Людмилою Тарас виїхав на Україну білоруським трактом. Їхали через Чернігів. Ніжин, заїздили у Качанівку до Тарновських, потім у Прилуки, Пирятин, хутір Убіжище (Мар'янівка), Київ. 27 червня були в Убіжищі (батьківщина Є.Гребінки), а 29 червня Шевченко з Гребінкою були у Мойсівці (тепер Черкаської обл. у поміщиці Т.Г.Волховської. Тут натовп радо зустрічав гостей.

— Звіждія? Прямо з Петербурга чи з хутора?

— Кого до нас в гості привіз?

— Ми з Мар'янівки з Тарасом Григоровичем, художником і поетом, - весело доповідав своїм знайомим Є.П.Гребінка.

О.С.Афанасьєв-Чужбинський (1816-1875) першим кинувся обіймати Шевченка. Вітали гостя і тисли руки Лукашевич, Забіла, Кейпратов, Тарновський. Тут Тарас познайомився з Я.де Бальненом, О.Капністом, Закревськими. Дружина П.Закревського красуня Ганна Іванівна гаряче тиснула руку поета й говорила:

— Приємно зустріти автора "Кобзаря". Я п'янію від Ваших віршів і хочу познайомити вас з прихильницями вашого таланту, сестрами мого чоловіка Софією і Марією. Тарас низько вклонився всій родині Закревських і з задоволенням прийняв запрошення побувати у Березовій Рудці.

Всі три дні у Волховській Тарас був предметом загальної уваги і поваги: читав свої вірші, а Ганна Закревська, що напам'ять знала чимало його творів, декламувала "Катерину". Для знаті він був новинкою.

Після балу майже всі запрошували художника до себе. Та О.Капніст переконав Шевченка поїхати в Яготин, до Репніних.

У липні 1843 р. Тарас вперше прибув у Березову Рудку до Закревських, за переказами старожилів, Шевченко був у виштитій українській сорочці, сірих штаних і в брилі. Насамперед він здружився з придворним художником-богомазом Андрієм Третячевським, купленим у Польщі, любив спілкуватися з придворними та селянами, чим міг допомагав знедоленим, бавився з дітьми, відпочивав у парку, писав вірші.

Вдруге Тарас Григорович прибув у Березову Рудку в грудні 1843 р. Задовго до приїзду в гості до В.О.Закревського, якого вважав за кращого друга, поет писав: "... А Ганні скажи, що як вичуняю та дошию кожуха, то приїду з пензлями і фарбою — надовго". Цього разу, перебуваючи у Березовій Рудці, написав портрети Віктора, Платона і Ганнусі Закревських. У сільському історико - краєзнавчому музеї експонується репродукції цих портретів, а оригінали зберігаються в Київському музеї Т.Г.Шевченка. Водночас Тарас допоміг А.М.Третячевському намалювати портрет Мадонни, який довго служив за ікону нащадкам придворного художника. А потім цю картину нібито придбала Марієта Шагінян, яка в передвоєнні роки збирала спогади про Шевченка в людей, що служили в Закревських. Чимало цікавих оповідок про той час

слухав й децю занотував автор цього опису. Ось хотя би й такий. У травні 1845 р., коли гостював Т.Г.Шевченко у Закревських, кріпак Кіндрат Нагорний зрубав у панському лісі дуба для будівництва власної хати. Довідавшись про це, Платон Олексійович наказав, щоб кріпак приніс дуба у панський двір. Почалася ексцикуція. Люди поскаржились Тарасу. Поет і Ганнуся пішли до конюшні, звеліли відпустити потерпілого і відвезли йому злополучного дуба. Відтоді люди знали, що коли в селі Шевченко, то він завжди заступиться за них. (З переказів П.Д.Тараненка та прадіда Чабаси).

Тоді ж, у травні 1845 р. Г.І.Закревська подарувала Тарасу його "Кобзар", переписаний латиною і від душі оформлений художниками Яковом де Бальменом та М.С.Башиловим. У жовтні того ж року Тарас Шевченко знову радо поспішав у Березову Рудку до Віктора Закревського з надією зустрітися з друзями, зокрема, братами Яковом та Сергієм де Бальменами (графська родина із сусіднього села Линовиця, що колись емігрувала із Франції). Та тут його чекало гірке розчарування: Тарас довідався про смерть Якова де Бальмена, висланого царем на Кавказ за вільнодумство. Втрата палкого волелюбця, художника, щирого приятеля посіяла глибокі роздуми про загарбницькі війни царської Росії. І Шевченко в парку під улюбленим дубом почав писати поему "Кавказ" з посвятою Я. де Бальмену.

Востаннє Т.Г.Шевченко гостював у Б.Рудці в січні 1846 р. Про цю поїздку в селі збереглися такі спогади. Тарас Шевченко і Віктор Закревський були запрошені сусідом князем Михайлом Долгоруким у Теплівку. В передній слуга забарився з відкриттям дверей і господар в присутності гостей вдарив невдачу в обличчя. Тарас почервонів, одягнув шапку і, не зважаючи на умовляння, повернувся у Б.Рудку. Ці роки були самими щасливими для Т.Г. Шевченка, про що свідчать числені документи про його мандрівку по Україні. Про це він не раз згадував у далекому Кос-Аралі:

"Немає гірше, як в неволі

Про волю згадувати..."

Любовно зберігають березоворудчани пам'ять про великого борця за волю, незалежну Україну. У 1961 р. при активній допомозі Полтавського історико-красназнавчого музею в флігелі Закревських, де бував Тарас, відкрито музей, який збагачено цікавими експонатами. На фасаді колишнього палацу Закревських встановлено меморіальна дошка з написом: "У цьому будинку в 1843, 1845, 1846 роках бував великий український народний поет Т.Г.Шевченко". За даними письменника, красназнавця полтавця Петра Рогача Шевченко був у Березовій Рудці ще і взимку 1844 р.

З покоління в покоління передаються перекази, подробиці про перебування Тараса Григоровича у Березовій Рудці. Старожили зберігали окремі речі, реліквії, пов'язані з ім'ям Кобзаря, якими він користувався і охоче передали їх у місцевий музей, який нині займає 6 кімнат і має понад 4000 експонатів. В ньому рідкісні видання "Кобзаря", портрети поета і художника, карта із зазначенням міст і сіл, де

перебував Т.Шевченко на Полтавщині. Майже в кожній сім'ї березоворудчан настільною книгою є "Кобзар", інші твори, портрет Пророка нації. А ось придбати оце все тепер чомусь не дуже вдається.

Тарас Шевченко тричі відвідував Пирятин (1843, 1845, 1859). Ці відвідини засвідчує меморіальна дошка, встановлена на фасаді районного будинку дитячої і юнацької творчості. У вересні 1993 р. поруч із недавно заснованим Пирятинським ліцеєм, встановлено пам'ятник Т.Г.Шевченку із світло-сірого граніту висотою 3,7 м. (скульптор М.Н.Баланчук).

На родючому ґрунті поезії Великого Тараса проросла і розквітла буйним врожаєм поезія березоворудчанина Дмитра Омеляновича Луценка (1921-1989), автора 14 поетичних збірок, який ще маленьким читав у голос своїм батькам "Кобзаря". У 1976 р. Дмитро Луценко став лауреатом Державної премії УРСР імені Т.Г.Шевченка.

Я вже згадувала, що у викупі Тараса з кріпацтва визначну роль відіграли славетні полтавці. До цього хочеться додати: символічно, що серед перших трьох лауреатів літературно-мистецької нагороди імені Т.Г.Шевченка теж є два відомі полтавчанена: письменник Олесь Гончар і композитор Платон Майборода.

... Чимало літ перевернулось, води чимало утекло. (Т.Шевченко). Село, де так любив бувати молодий Тарас, невпізнано змінилось. У маєтку Закревських була спочатку семирічна школа, а після реставрації будівель 1929 року - сільсько-господарський технікум, який вже підготував для села понад 20 тисяч молодих спеціалістів: агрономів, зоотехніків, техніків-механіків. З'являються два і більше поверхові приміщення, село переростає в селище.

Люблять пісні у селі. Завжди багатолюдно у будинку культури, коли виступають сільський народний хор, колективи художньої самодіяльності технікуму і школи. Щорічно весною урочисто відзначаються шевченківські свята, восени луценківське свято "Осіньне золото", в якому беруть участь митці з Києва, Полтави, Черкаса, день села, врожаю, квітів, влаштовуються кінні перегони, спортивні змагання на місцевих іподромі і стадіоні. Березоворудчани, студенти, їхні батьки, учні, гості нашого краю часто відвідують місцевий історико-красназнавчий музей, знайомляться з історією Березової Рудки, діяльністю письменників Тараса Шевченка, Дмитра Луценка. В музеї проводяться заняття учнів навколишніх шкіл з історії, народознавства, красназнавства, української мови і літератури, де вивчається творчість Великого Кобзаря і поета-пісняря Дмитра Луценка, які є гордістю нашої вільної України.

Примітки:

1. Украинский архив. Т.4. От.29,48. Генеральне слідство про маєтності Лубенського полку. - Київ: Археографічна комісія Всеукраїнської АН, 1931
2. История Малой России со времен присоединения оной к Российскому государству при Алексее Михайловичу. Часть IV. печатана иждевением С.Саливанского. -Москва. 1822